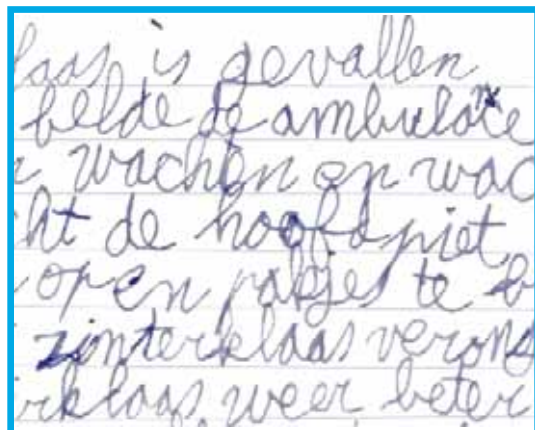

Hoe minder schrijfles, hoe beter

In het artikel 'Knoeiwerk?' schreef *dhr. M. Keulen* in *JSW* nummer 8 van april 2005 over de uitslag van de Periodieke Peiling van het Onderwijsniveau (PPON), uitgevoerd door het CITO in 1999. In dit artikel een reactie op dit onderzoek en de merkwaardigste conclusie eruit, gevolgd door voorstellen tot verbetering en vereenvoudiging van een dergelijk onderzoek zélf, zowel als het onderwerp ervan: de handschriftkwaliteit in het Primair Onderwijs. Daarnaast een aantal aanbevelingen om de handschriftkwaliteit van de onderbouw in de bovenbouw te consolideren en toch schrijflessen te blijven geven in de bovenbouw.

Twee conclusies uit de Periodieke Peiling van het Onderwijsniveau (PPON), dat alleen in de groepen 5 en 8 werd gehouden, zijn opmerkelijk:

1. In de bovenbouw van het basisonderwijs neemt de *hoeveelheid lestijd* duidelijk af met het jaargroepniveau. In jaargroep 8 geeft nog slechts de helft van de leraren twee keer per maand of vaker schrijfles.
2. Het percentage leerlingen met een goed verzorgd handschrift is in jaargroep 8 duidelijk groter dan in jaargroep 5.

De belangrijkste gevolgtrekking na een vergelijking van deze twee uitspraken: 'Hoe minder schrijfles, hoe beter het handschrift!' Iedereen die ervaring heeft met kinderhandschriften weet dat dit niet waar is. Ook de auteur van genoemd artikel vindt deze uitkomst 'verrassend', maar laat het bij de constatering, want: 'Wat goed gaat moet je zo houden.'

Gaat het echter wel goed? Iedereen die met kinderhandschriften te maken heeft (ook de kinderen zélf) weet, dat dit niet het geval is. *Dhr. Keulen* schrijft zelf: 'Veel ouders vinden het schrijfwerk van hun kinderen verre van ideaal.' Dit is veelzeggend. Ouders vertegenwoordigen de grote groep van lezers buiten het onderwijs en hebben geen last van de beroepsgedeformeerde blik en vergoe-

lijkende houding van de leerkracht. Een leerkracht kan namelijk nog lezen waar andere mensen niet meer uitkomen. Hij is de handschriften gewend en kent het soort teksten. Leerkrachten zijn de 'apothekersassistentes van hun doktertjes'.

Het CITO had in de genoemde conclusies daarom aanleiding moeten zien rapportage en werkwijze te heroverwegen. Als we allemaal zien dat het regent, terwijl een onderzoek tot zonschijn concludeert, is het van de onderzoeker in elk geval gepast om uit te leggen waarom zijn conclusie afwijkt van de algemene waarneming. Dit is in dit geval van het CITO niet gebeurd.

Je kunt je nu ten eerste afvragen hoe het CITO tot deze conclusie is gekomen en ten tweede hoe het beter kan.

WAT GING ER MIS?

Het CITO beschrijft o.a. hoe geldgebrek noopte tot het beperken van de onderzoeksgroepen (alleen groep 5 en groep 8) en de aantallen te onderzoeken handschriften. Verder gebruikten ze in het onderzoek naar de kwaliteit van het handschrift een negental van de ongeveer 25 handschriftcriteria: schriftgrootte, onregelmatige lettergrootte, regelverloop, enz. Het is overigens vreemd dat de kinderen al deze schrifteigenschap-

het handschrift?

Astrid Scholten
Ben Hamerling

pen nooit op school aangeleerd krijgen, terwijl de kwaliteit er kennelijk wel mee bepaald wordt. Regelverhaking (het in elkaar haken van lussen en 'hoofdletters') wordt als ongewenst beschouwd, terwijl vrijwel elke methode deze te lange lussen aanleert. Hoe kunnen kinderen dit dan goed doen?

Ondanks het feit dat het CITO op ons advies voor het verzamelen van de gegevens gebruik maakte van de digitale handschriftmetingen van Prime Vision, het KPN-researchlab dat handschrijfherkenning voor de TPG-Post onderzoekt, blijft deze wijze van handschriftbeoordeling erg arbeidsintensief (en dus duur). Dit was de reden dat een deel van de handschriften niet in het onderzoek werd meegenomen.

LEESBAAR SCHRIJVEN...

Het CITO heeft de doelstelling in de titel van haar verslag meegegeven: *Balans van handschriftkwaliteit in het primair onderwijs*. Hierna kunnen we lezen dat 'leesbaarheid' het gebruikte criterium voor de handschriftkwaliteit is geweest: 'De leerlingen kunnen de vormgeving en de presentatie van hun teksten verzorgen door aandacht te besteden aan (...) de leesbaarheid van hun handschrift' (uit de kerndoelen). En verder: 'De studie naar handschriftkwaliteit in dit peilingonderzoek zal zich vooral richten op criteria die aan het aspect van leesbaarheid zijn gerelateerd.'

Als leesbaarheid het criterium is voor handschriftkwaliteit, krijgen veel handschriften een voldoende. Volslagen onleesbaar komt namelijk maar heel weinig voor. Het is echter met de (ontwikkelings)kwaliteit van het handschrift al in een daaraan voorafgaand stadium flink mis.

Door leesbaarheid als criterium te gebruiken zetten we in feite de leerlingen in de bovenbouw op het verkeerde been. Hun handschriften zijn voortdurend in ontwikkeling en ze kunnen zelf niet beoordelen of deze ontwikkeling positief of negatief is. En zolang de leerkracht nog maar in staat is om het te lezen wordt het niet afgekeurd. Met de term leesbaar bedoelt men dus in feite 'ontcijferbaar door een leerkracht'. Het gaat dan om een decodeerproces en dat kost moeite en tijd. Het CITO zelf heeft het over 'het decoderen van geschreven tekst'!

...OF EMPATHISCH SCHRIJVEN?

Wat staat hier?

In dit (hoewel 'ritmisch' geschreven) woord is niet veel te herkennen. De context helpt niet. Je moet gaan raden. Misschien komt u er uit als u de context van de zin erin betreft (zie voorbeeld eind van dit artikel). Dan is het woord weer 'ontcijferbaar', 'decodeerbaar'. Je zou dus nu moeten concluderen

dat de tekens ondertussen beter leesbaar zijn geworden.

De handschriften van het CITO-onderzoek zijn voorgelegd aan leerkrachten uit het basisonderwijs. Het eerste punt waarop beoordeeld moest worden was: 'Algemene indruk op leesbaarheid (score 1-10)'. Als we echter met z'n allen vaststellen dat de handschriftkwaliteit terugloopt, blijkt 'leesbaar' geen geschikt criterium om kwaliteit vast te stellen. Elk afzonderlijk teken hoort zonder context eenduidig herkenbaar, dus leesbaar te zijn! Zo is er door het CITO niet beoordeeld.

Wie spreekt probeert zo verstaanbaar mogelijk te zijn. Maar op papier wordt vaak maar wat gemompeld. In deze tijd, die vaak als individualistisch wordt omschreven, is het niet verkeerd om bij het schrijvende kind empathie voor de aanstaande lezer op te wekken! Voor een 'kwaliteitscriterium' moet de lat dus hoger en hebben we het over 'leesgemak'. Goede drukletters bieden optimaal leescomfort. Die hebben nl. een evenwichtige, gelijkmatige rompzone met goede letterafstanden. Over de letterrompzone zodadelijk meer. Zowel leerkracht als kind hebben belang bij het makkelijk kunnen teruglezen van de (eigen) gegevens. Het gaat er dus niet om of iets leesbaar is, maar of het makkelijk leest. Het leescomfort moet het criterium zijn.

EIGEN ONDERZOEK

Zelf startten we vanuit de Stichting Schriftontwikkeling daarom zelf een onderzoek op, waarbij *alle onvoorbereide handschriften van alle groepen* (gr. 4 t/m 8) werden onderzocht. Met collega's van enkele Pabo's werd een andere opzet doorgesproken en uitgewerkt. Hierbij gingen we er vanuit dat iedereen in vrijwel een oogopslag een handschrift vrij snel kan categoriseren als *voldoende*, *matig* of *onvoldoende*.

onvoldoende

matig

voldoende

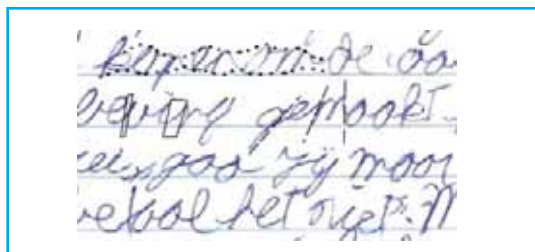
In ons onderzoek hielden we bij twijfelgevallen de categorie *matig* beschikbaar. Toen de auteurs van dit artikel een aantal handschriften aan de onderzoeksleider van het CITO voorlegden, wist ook hij deze zo op het oog en snel en correct te verdelen in de genoemde categorieën. Hij was het ermee eens dat als dezelfde persoon (of personen) dit onderzoek op deze manier door alle jaargroepen uitvoert, het een goede manier is om het kwaliteitsverloop tussen deze groepen vast te stellen. Om een beoordeling enigszins te kunnen onderbouwen, werd met onze onderzoekers (meestal de studenten van vol- en deeltijd) afgesproken dat naast de eerste blik, de *rompzone* norm zou zijn bij het kijken naar de handschriften. Daarom worden de kenmerken en het belang hiervan eerst verduidelijkt.

LETTERROMPZONE

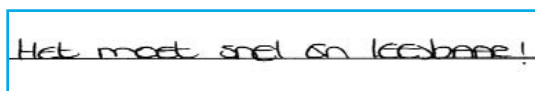
Het belangrijkste kenmerk van leesgemakkelijke tekst, is naast lettervormgeving volgens de conventie, een *stabiele en niet vervuilde letterrompzone*. De boven- en onderkanten van de letterrompen (zonder stokken, staarten of lussen) raken de grondlijn en de romplijn. De letterrompen vullen als het goed is de rompzone uit.

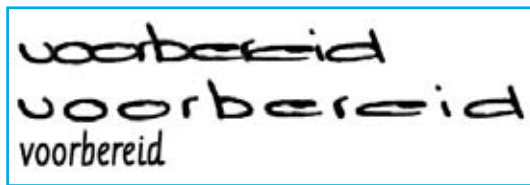
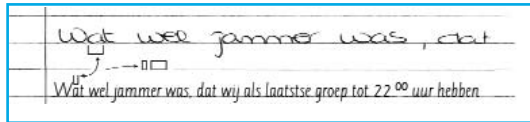
1. Dit betreft de horizontale evenwijdigheid van de rompzone.
2. Dan is er nog de verticale evenwijdigheid. De rechte en gebogen neerhalen moeten evenwijdig (en staand, d.i. meer hoog dan breed) zijn.
3. Tenslotte is er nog de goede letterafstand. Bij letters moet een zekere afstand tot de volgende letter bewaard blijven. De witruimte binnen de letterromp en tussen de letterrompen moet ongeveer gelijk aan elkaar zijn. Als een van deze drie punten niet voldoende is, is er sprake van *rompzonevervuiling*.

In de bovenbouw bijvoorbeeld, ontstaat (vooral bij meisjes die op die manier bij elkaar willen aansluiten) de gewoonte om 'los' te willen schrijven in letters, waarvan de breedte meer is dan de hoogte. Er ontstaan 'liggende letterrompen', doorgaans zonder letterafstanden.

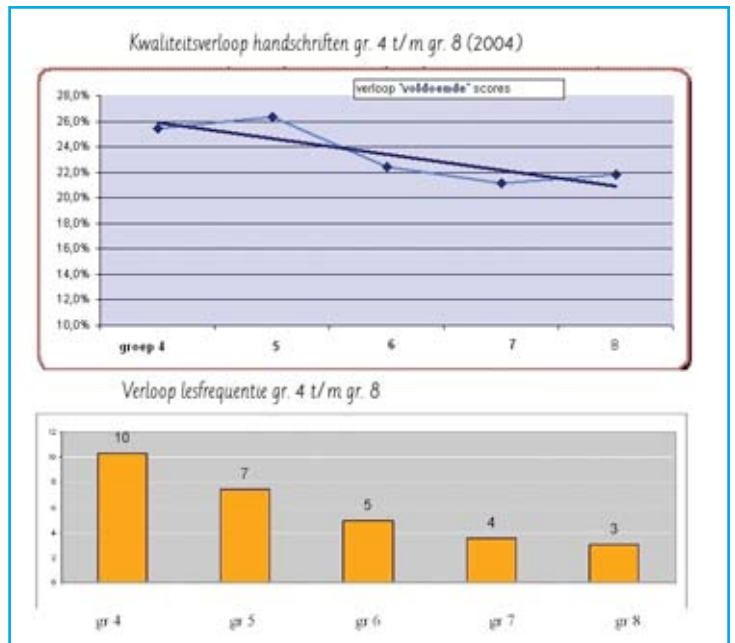

Vaak ontstaan door een verkeerde pengreep (soms ook overgenomen), waarbij de duim over de pen en soms ook over de wijsvinger wordt gelegd. Omdat de verticale buig-strekbewegingen zo belemmerd worden resteren voornamelijk bewegingen vanuit de pols en daarmee kunnen overwegend horizontale verplaatsingen worden gemaakt. Bovendien moet een liggende houding van romp en hoofd worden aangenomen om onder de gehoekte duim door de penpunt te blijven zien. Deze schrijfwijze is om een aantal redenen ernstig af te raden. Het kost veel *spanning*, *handverplaatsing* en daarmee ook veel *papier*. Op dezelfde ruimte kan drie keer zoveel tekst staan met even hoge letterrompen (zie de blokjes in het voorbeeld). Spaties noodzaken tot nog meer handverplaatsing en papierverslindend schrijven en dat is bij deze kinderen dus niet aan de orde. In hoeverre het begeerde 'los' schrijven nu is bereikt is nog maar de vraag.

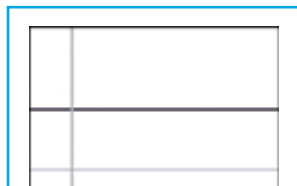
ONDERZOEK

Op de eerder beschreven manier onderzochten we dus zelf (2004), met enkele collega's en veel studenten ongeveer 7600 handschriften van hele basisscholen (groep 4 t/m 8). Het onderzoek naar de kwaliteit richtte zich op het *leesgemak*. Ook werd gevraagd naar de *lestijd*. Deze is, net zoals in de PPON van het CITO geleidelijk dalend bij het klimmen der jaren. De uitkomst van beide onderzoeksvragen is in onderstaande grafiek te zien (curve met trendlijn).

We zien dat de kwaliteit van de handschriften in de bovenbouw duidelijk dalende is. De onderzoekers gaven in hun commentaar aan, dat deze wijze van onderzoek (dat totaal ongeveer ruim een half uur kost) niet alleen veel inzicht geeft in het verloop van kwaliteit, maar ook duidelijk laat zien hoe ernstig het er in feite voorstaat met de handschriftkwaliteit in het primair onderwijs¹.

Opvallend is de dip in groep 6, een groep die in het onderzoek van het CITO niet voorkomt. In vrijwel al onze onderzoeksresultaten kwam deze groep als 'dramatisch slecht' naar voren. Het is een afzonderlijk onderzoek waard. Wat gebeurt er eigenlijk in groep 6? In de lestijdgrafiek is te zien dat de hoeveelheid lestijd sterk afneemt. Maar er is nog iets gaande. In veel schrijfmethode is dit het eerste jaar waarin de kinderen niet meer tussen twee lijnen, zogeheten 'spoorlijnen', schrijven.

Deze twee lijnen betreffen de *grondlijn* en de *letterromplijn*. Ze geven steun, waardoor zulke lijnen wel hulplijnen worden genoemd. Er valt veel voor te zeggen dat deze schriften nog minstens een jaar in gebruik blijven. Waarom zouden we dit hulpmiddel niet individueel handhaven totdat de handschriftkwaliteit er aanleiding toe geeft het achterwege te laten?

TOT SLOT

We moeten de kinderen in dit ik-tijdperk duidelijk maken, dat een handschrift niet alleen voor henzelf bedoeld is. Ze moeten zich proberen voor te stellen hoe een ander hun handschrift ervaart. Elkaars werk nakijken (niet eenduidig te ontcijferen is fout) kan helpen om hun eigen handschrift door andermans ogen te leren bekijken. Het regelmatig bespreken en analyseren van een willekeurig handschrift kan veel bewust maken. Dit vergt wat lestijd, maar u heeft er als leerkracht tevens zelf groot voordeel van.

De auteurs zijn schrijfdocent en doen met collega's onderzoek naar verbetermogelijkheden van het handschriftonderwijs.

NOOT:

1 Een database-bestand met aanwijzingen kunt u opvragen via info@schriftontwikkeling.nl, zodat u op uw eigen school het kwaliteitsverloop kunt meten.

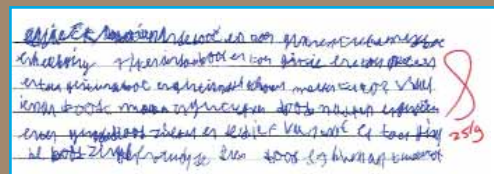
Tips voor verbetering

In dit kader een drietal zeer praktische tips om de handschriftkwaliteit in weinig tijd te onderhouden en eventueel te verbeteren.

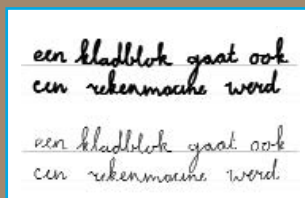
1. Maak gebruik van een leerlingvolgchrift. Dit is een schrift, waarin het kind vanaf groep 3 twee keer per jaar met aandacht een paar regels schrijft. Dit schrift gaat mee naar de volgende groepen. Zo is door leerling en leerkracht altijd te zien hoe de handschriftontwikkeling verloopt. Zo kan terecht worden gevraagd aan de leerling waarom er een paar jaar geleden beter werd geschreven.

Maak aan het begin van het jaar, als de 'verse', nieuwe taalschriften worden uitgedeeld, waar elk kind altijd vol goede plannen aan begint, een kopie van de eerste bladzijde. Die kopieën legt u in de kast en als het fout gaat in het lopende jaar, dan kunt u altijd verwijzen naar de, in datzelfde jaar gemaakte, betere prestatie.

2. Geef altijd voor elke schrijfactiviteit (ook bij taal en aardrijkskunde) een adequate beoordeling voor het handschrift. Doe dat bijv. met een inleidende kapitaal H, waarachter de beoordeling (cijfer of letter). Scholen die dit al jaren doen kennen de kracht hiervan. Het kind heeft ook recht op goede feedback over het handschrift. Een experiment in een groep, waar deze methode aanvankelijk zo werd toegepast en na enkele maanden opzettelijk werd opgegeven, liet zeer duidelijk een kwaliteitsdaling zien. Even logisch als de gedragsbeïnvloedende flitspalen. Geef om dezelfde reden geen krullen die onterecht zijn.

3. Zorg voor schrijfmateriaal met een dunne punt. Dit geeft veel kwaliteitsverbetering. Een zelfde woord of regel met een dunne of een dikke penpunt geschreven, laat veel kwaliteitsverschil zien. De dikke penpunt noodzaakt een kind ertoe grotere lettervormen te maken om het dichtslibben van kleine letterdelen te voorkomen. De rompen van de letters zijn maar 2,5 mm hoog. Daar is een zeer dunne punt voor nodig. Vulpenmerken hebben hiervoor de omschrijving EF (extra fine). Ook balpennen bestaan in een dunne uitgave. Tussen twee lijnen van 1 mm afstand moet een open rondje geplaatst kunnen worden.

Informatie

Meer over het onderzoek van de PPO van het Cito kunt u vinden op www.cito.nl/po/ppon/nedtaal/eind_fr.htm